

UDK: 351,71

Qudrat NURULLAYEV,
O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senat devoni rahbari
E-mail: mohimboboeva@gmail.com

Siyosiy fanlar bo'yicha fan doktori DSc S. Saidova taqrizi asosida

MAHALLIY VAKILLIK ORGANLARINING BYUDJET JARAYONINI NAZORAT QILISH FAOLIYATI TUSHUNCHASI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada mahalliy vakillik organlarining byudjet jarayonini nazorat qilish faoliyati tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlarini nazorat qilish tahlil qilish bag'ishlangan. Mahalliy vakillik organlarining byudjetni nazorat qilish roli, xavfsizlikni ta'minlash, mablag'larning samarali sarflanishi, auditorlik faoliyati va shaxsiy ishtirokini muhim nazorat qilish yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mahalliy vakillik organlari, byudjet jarayoni, nazorat qilish, davlat hokimiyati, inson huquqlari, umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar, qonunchilik, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, qonun, davlat moliyasi.

THE CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF THE BUDGET PROCESS CONTROL ACTIVITIES OF LOCAL REPRESENTATIVE BODIES

Annotation

This article is devoted to the concept and specific features of the budget process control activities of local representative bodies. The role of local representative bodies in budget control, ensuring security, effective use of funds, audit activities and personal participation are highlighted.

Key words: Local representative bodies, budget process, control, state power, human rights, universal declaration, civil and political rights, legislation, socio-economic development, law, public finance.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ЗА БЮДЖЕТНЫМ ПРОЦЕССОМ

Аннотация

Статья посвящена понятию и особенностям контрольной деятельности местных представительных органов за бюджетным процессом. Освещены роль местных представительных органов в бюджетном контроле, обеспечении сохранности, эффективного использования средств, контрольной деятельности и личного участия.

Ключевые слова: Местные представительные органы, бюджетный процесс, контроль, государственная власть, права человека, всеобщая декларация, гражданские и политические права, законодательство, социально-экономическое развитие, право, публичные финансы.

Kirish. Bugungi kunda butun dunyoning ko'plab mamlakatlarida davlat hokimiyati institutlari faoliyatini demokratlashtirish va samaradorligini oshirishga bo'lgan ehtiyojlar tobora ortib borayotgan sharoitda mahalliy vakillik organlarining davlat moliyasining shakllanishi, taqsimlanishi va foydalanishi ustidan nazorat faoliyatini yanada takomillashtirish, ularning davlat va jamiyat boshqaruvidagi mas'uliyatini yanada oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi Xalqaro pakt, Demokratiya to'g'risidagi Umumjahon deklaratsiyasi, Mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risidagi Yevropa Xartiyasi, Hokimiyat va hududiy tuzilmalarning chegaraviy hamkorligi to'g'risidagi Yevropa doiraviy konvensiyasi, Mahalliy darajadagi jamiyat hayotida xorijliklarni ishtiroki to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi, Shaharsozlik Yevropa Xartiyasi, Jamiyat hayotida yoshlarning ishtiroki to'g'risidagi Xartiyaning qoidalarida vakillik hokimiyati rolini belgilash va oshirish masalalari milliy, mintaqaviy va xalqaro miqyosda demokratik-huquqiy taraqqiyotning eng dolzarb, birlamchi va universal shartlaridan biri ekanligi qayd etilgan.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda byudjet jarayoni qonunchiligini takomillashtirish, uning ochiqqligi va shaffofligini oshirishning yangi tartib-taomillarini joriy etish bo'yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. Mirziyoyev 2022 yildagi Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida "Har bir deputat o'zining okrugidagi byudjet hisobidan bo'layotgan qurilishlar, yo'llarni har oyda borib ko'rsa, buyurtmachi va pudratchidan sifatni talab qilsa, bilasizlarmi, ahvol qanday o'zgaradi? Buning uchun sizlarda yetarli vakolat ham, shijoat ham bor" [1] deb ta'kidlagan edi. Shu bois, 2022-

2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida xalq deputatlari Kengashlarining mahalliy byudjetni shakllantirish va nazorat qilish bo'yicha mas'uliyatini kuchaytirish vazifasi qo'yildi. Qolaversa, tegishli mahalliy byudjetlarni ko'rib chiqish va qabul qilish, ularning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining vakolati sifatida yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida (122-modda) [2] ham belgilab qo'yildi. Ilk bor, "2020 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan mahalliy byudjetlar xarajatlari xalq deputatlari mahalliy Kengashlari tomonidan tasdiqlanishi belgilab qo'yildi. Shu ma'noda, mahalliy byudjet jarayonini nazorat qilish vakolatining xalq deputatlari Kengashlari tomonidan qanchalik darajada ta'sirchan va samarali amalga oshirilishi pirovard natijada hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda uchrayotgan muammo va kamchiliklarni bartaraf etishga zamin yaratadi. Ushbu holat esa, o'z navbatida, bu borada yangi qonun hujjatlarini ishlab chiqish, mavjudlarini doimo takomillashtirib borishni taqozo qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023y.), «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi (1994) [3], «Xalq deputatlari mahalliy kengashi deputatini, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatini va Senati a'zosini chaqirib olish to'g'risida»gi (2005) [4], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi (2017) [5], «O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi (2017) [6], «2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi

bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat Dasturi to'g'risida»gi (2018) farmonlari, «Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori (2017) va mavzuga oid boshqa qonun hujjatlarida belgilangan vazifalarni mazkur vazifalarning huquqiy asoslari belgilab berilgan deyish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mahalliy vakillik organlarining byudjet nazoratidagi huquqiy asoslari. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonuni hamda «Davlat byudjeti to'g'risida»gi Qonunida mahalliy kengashlarning byudjet siyosatini tasdiqlash, ijrosini muhokama qilish va nazorat qilish vakolatlarini belgilab qo'yilgan. Ushbu vakolatlar quyidagilardan iborat:

mahalliy byudjet loyihasini ko'rib chiqish va tasdiqlash;
byudjet ijrosining choraklik yoki yillik hisobotini tinglash;

byudjet ijrosida aniqlangan qonunbuzarliklar yuzasidan tegishli chora ko'rishni tavsiya qilish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda belgilangan maqsad va vazifalarni bajarish jarayonida ilmiy-metodik manbalarni o'rganish va tahlil qilish, sotsiologik so'rovnoma, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, pedagogik tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik usullardan foydalanilgan. Mamlakatimizda xalq deputatlari mahalliy Kengashlari, ulardagi siyosiy partiyalar guruhlar, doimiy komissiyalari va boshqa tuzilmalarining ijro hokimiyati organlarining mahalliy byudjet jarayonidagi ishtirokini nazorat qilish borasidagi ta'sirini yanada kuchaytirish, mahalliy byudjetni ko'rib chiqish, muhokama qilish va tasdiqlash faoliyatini takomillashtirish, mahalliy byudjet yuzasidan tegishli rahbarlarning hisoboti va axborotlarini xalq deputatlari Kengashlari majlisi muhokamasiga kiritish tartibini takomillashtirishga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Tahlil va natijalar. Xususan, 2020 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining byudjet sohasidagi vakolatlarini kengaytirish, byudjet mablag'larini taqsimlovchilarning mas'uliyatini yanada oshirish, mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantirish va mablag'laridan foydalanishda mahalliy davlat hokimiyati organlarining erkinligini ta'minlashga qaratilgan yangi byudjet tizimi joriy etildi. Xususan, mahalliy davlat hokimiyati organlarining faoliyatiga bevosita bog'liq bo'lgan hamda to'liq mahalliy byudjetlar ixtiyorida qoldiriladigan daromad turlari

kengaytirildi. Shuningdek, byudjet mablag'larining bir qismini jamoatchilik fikri asosida yo'naltirish tizimi mutlaqo takomillashtirildi, tashabbusli byudjetlashtirish jarayonlarida fuqarolarning faolligi yildan-yilga ortib bormoqda. 2023 yildan boshlab yana bir muhim institut – «Mahalla byudjeti» tizimining joriy etilishi esa mahallalarda yillar davomida to'planib qolgan muammolarni joyida hal etish imkoniyatini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, mahalliy byudjetlar mavqeini yanada oshirish byudjet siyosatining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim omil bo'lganligi bois uni muntazam ravishda qo'llab-quvvatlashga harakat qilinmoqda. Bu esa, amalga oshirilayotgan islohotlar, hayotdagi o'zgarishlar mahalliy vakillik organlari deputatlari mas'uliyatini yanada oshirib, hududlarda islohotlarning samarali amalga oshirilishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birgalikda, navbatdagi yil uchun mahalliy byudjet loyihasini ko'rib chiqish va qabul qilish, ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni har chorakda muhokama qilish va tasdiqlash, mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar stavkalarini qonun hujjatlarida o'rnatilgan miqdorlar doirasida belgilash, mahalliy byudjetlardan ajratilayotgan mablag'lardan maqsadli va samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan moliyaviy nazoratni tartibga solish hamda byudjet intizomini kuchaytirish kabi vazifalar mahalliy vakillik organlaridan jiddiy mas'uliyat talab etadi. Shunday ekan, xalq deputatlari mahalliy Kengashlari deputatlari mahalliy byudjet jarayonida mas'uliyatni his etgan holda byudjet taqsimotida faol va hushyor bo'lishlari lozim.

Ayni shu jihatdan ham Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida orttirilgan tajriba va jamoatchilik muhokamasi natijalari asosida ishlab chiqilgan «O'zbekiston – 2030» strategiyasida barqaror iqtisodiy o'sish orqali daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoridan o'rin olish, aholi talablariga va xalqaro standartlarga to'liq javob beradigan ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish, aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish; xalq xizmatidagi adolatli va zamonaviy davlatni barpo etish, mamlakatimizning suvereniteti va xavfsizligini kafolatli ta'minlash kabi asosiy g'oyalar ilgari surildi.

Ushbu g'oyalar asosida mamlakatimizni isloh etishda milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analimizni saqlashga, xalqimizning asrlar davomida shakllangan mentalitetiga hurmat bilan munosabatda bo'lishga alohida e'tibor berildi. Bunda zamonaviy demokratik davlat qurishning o'zini oqlagan jahon tajribasini chuqur o'rganish ham alohida ahamiyat kasb etdi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi, 2022 yil 20 dekabr kunidagi ma'ruzasi.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent.: O'zbekiston, 2023 y.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 05.05.1994 yildagi 1050-XII-son). - Toshkent. www.lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.12.2004 yildagi 704-II-son). - Toshkent. www.lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.02.2017 yildagi PF-4947-son). - Toshkent. www.lex.uz.
6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.09.2017 yildagi PF-5185-son). - Toshkent. www.lex.uz.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 yanvardagi PF-5308-son «2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat Dasturi to'g'risida»gi Farmoni.
8. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 44 b.; 159 b.; 161 b.